

Drepturile omului, altar al oricărei democrații

I. Materia drepturilor omului este una dintre cele mai fascinante dintre câte au existat. Iar pentru vremurile pe care le trăim, ea constituie, cu certitudine, un domeniu care preocupă lumea juridică, pe cea politică, societatea civilă și pe oricine se consideră a fi ancorat în resorturile timpului prezent, cu proiecție către cel viitor.

Parafrazându-l pe Andre Malraux¹, care spunea că „secolul XXI va fi unul religios sau nu va fi deloc”, spunem și noi că acest secol va fi unul al drepturilor omului esențialmente.

II. Fără a ne erija în specialiști într-un domeniu de expertiză pe care îl acoperim doar tangențial, putem afirma că îndrăgim această materie.

Sunt constituții ale lumii care reglementează la început această materie, ca prim titlu sau carte, capitol sau cum mai sunt ele împărțite.

Pentru exemplificare, capitolul I al Constituției Republicii Federale Germane² consacră primul său capitol *drepturilor fundamentale*.

După cum se apreciază în doctrină, faptul că ele sunt astfel plasate, precum și conținutul lor, care începe cu **declararea caracterului inviolabil al demnității umane** relevă „*clar angajamentul poporului german pentru respectul personalității umane*”³.

În ceea ce privește Constituția României⁴, ca majoritatea celorlalte legi fundamentale, aceasta reglementează drepturile fundamentale în titlul II al său. Apreciem însă că nu este lipsit de interes faptul că drepturile și libertățile fundamentale sunt reglementate imediat după primul titlu, unde se regăsesc elementele definitorii ale statului român. Succesiunea ni se pare

¹ Andre Malraux, scriitor francez, născut la 3 noiembrie 1901, decedat la 23 noiembrie 1976.

² A fost adoptată la 8 mai 1940 și a intrat în vigoare la 23 mai 1940. A fost modificată de mai multe ori, în mod substanțial în 1956, 1968, în perioada 1990-1994, în 2009 și 2012 și republicată după fiecare modificare.

³ Ioan Muraru, în Ștefan Deaconu (coord.), Ioan Muraru, Elena-Simina Tănăsescu, Silviu Gabriel Barbu, *Codex constituțional, Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene*, vol. I, Ed. Monitorul Oficial, Editură și Tipografie, București, 2015, p. 680.

⁴ Constituția României a fost publicată în M. Of. nr. 233/21 noiembrie 1991. A fost revizuită prin Legea nr. 429/2003, publicată în M. Of. nr. 758/29 octombrie 2003 și republicată în M. Of. nr. 767/31 octombrie 2003.

logică, deoarece exercițiul drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale presupune existența unui stat, iar trăsăturile acestuia au prioritate la reglementare față de alte materii.

Însă, reglementarea drepturilor și libertăților fundamentale o regăsim și la nivelul unor documente internaționale, denumite pacte, convenții, tratate sau carte.

Am enumera, ca prezentând relevanță deosebită sub aspectul afectivității dispozițiilor lor, două dintre acestea, respectiv Convenția Europeană a Drepturilor Omului⁵, însoțită de protocoalele sale și Carta Drepturilor fundamentale a Uniunii Europene⁶, aceasta din urmă dobândind forță juridică obligatorie, egală cu cea a tratatelor, după adoptarea Tratatului de la Lisabona.

III. Într-un asemenea context normativ al efervescenței drepturilor și libertăților fundamentale, este firesc ca înțelegerea și cercetarea acestora să reprezinte un obiectiv nu numai în facultățile de drept sau cele înrudite cu acestea, ci și cele politice, administrative, sociologice, în egală măsură în care aprofundarea materiei constituie un obiectiv al studiilor doctorale, celor de masterat, ca și al unor lucrări cu caracter monografic.

Din acest punct de vedere, apariția unei lucrări consacrate protecției drepturilor omului și libertăților fundamentale își relevă o semnificație cu totul specială, care îmbogățește zestrea editorială consacrată acestei problematici.

Lucrarea vine pe filonul celei publicate cu aproximativ opt ani în urmă, însă este îmbogățită și actualizată sub toate aspectele. În conținutul ei regăsim abordate, într-o succesiune logică și sistematizată, anumite *reflecții*

⁵ Denumirea completă este Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, iar denumirea simplificată este Convenția Europeană a Drepturilor Omului, a fost semnată la Roma la 4 noiembrie 1950 și a intrat în vigoare la 3 septembrie 1953. România a ratificat această Convenție prin Legea nr. 30/1994, publicată în M. Of. nr. 135 din 31 mai 1994.

⁶ A fost proclamată la Nisa, la 7 decembrie 2000 modificată și proclamată a doua oară la Strasbourg și publicată în J.O.U.E. seria C nr. 303 din 14 decembrie 2007. După intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, i-a fost conferită aceeași forță juridică obligatorie cu aceea a tratatelor. A fost republicată, împreună cu versiunea consolidată a Tratatului privind Uniunea Europeană și cea a Tratatului privind funcționarea Uniunii Europene în J.O.U.E. seria C nr. 326 din 26 octombrie 2012 și ulterior în J.O.U.E. seria C nr. 202 din 7 iunie 2016.

teoretice și istorice referitoare la drepturile și libertățile fundamentale, apoi în mod distinct fiecare dintre acestea și, foarte important, *justiția constituțională în materia drepturilor și libertăților fundamentale*. Referitor la această din urmă temă, autoarea a avut șansa să realizeze studiile doctorale sub coordonarea profesorului Ioan Vida, un valoros și fin cercetător al dreptului, în general și al dreptului public, în particular, care și-a pus amprenta asupra sa, călăuzind-o spre o abordare care să fie mereu raportată și am putea spune chiar *înnobilată* de jurisprudența Curții Constituționale.

Important este și faptul că autoarea face o incursiune în materia drepturilor fundamentale astfel cum sunt ele reglementate de Constituțiile celor 27 de state membre ale Uniunii Europene.

Încheiem prin a spune că a fost o bucurie să așternem aceste gândiri despre cartea consacrată fascinantei materii a drepturilor omului și nutrim nădejdea că și pentru domniile voastre va fi o bucurie să o descoperiți.

Prof. univ. dr. **Verginia Vedinaș**
Membru corespondent al Academiei oamenilor de Știință
din România
Președintele Institutului de Științe administrative
„Paul Negulescu”

Emoția unei cărți la a doua ediție

În dreptul constituțional și în materia drepturilor și libertăților fundamentale se vorbește despre drepturi *de primă generație, de generația a doua și a treia*.

Când vorbim despre cărți, multe dintre ele cunosc a doua, a treia sau chiar mai multe ediții. Lucrarea de față se află la a doua ediție și mărturisim bucuria și emoția noastră de a o reedita, având în vedere că ea are la bază o lucrare anterioară, care este consacrată unei materii îndrăgite, pe care o predăm cu pasiune studenților noștri, încercând să îi apropiem de ea și să reușească să o înțeleagă în profunzimea aspectelor pe care le pune.

Drepturile omului sunt și sperăm noi că vor reprezenta și în viitor o preocupare a statelor, a organizațiilor supranaționale, cu caracter regional sau internațional.

România, ca și alte foste state ale regimului politic de tip totalitar, au traversat perioade care s-au întins pe mai multe decenii, în care drepturile omului au fost considerate un soi de „cenușăreasă” în preocupările guvernanților de atunci. Din fericire, lucrurile s-au schimbat, iar țara noastră face față *cu brio*, am putea spune, acestor schimbări.

Misiunea noastră, ca teoreticieni, este să le cercetăm. Să îi apropiem pe studenții noștri, pe cei pe care îi formăm, de problematica fascinantă, dar complexă, în același timp, a drepturilor omului. Să le creăm și transmitem nu numai cunoștințe, ci și atitudini cu privire la ele. Pe care să le urmeze, în toate profesiunile pe care și le vor asuma în viață.

Fideli acestor crezuri, mărturisim bucuria și emoția noastră de a ne fi consacrat reeditării lucrării consacrate drepturilor omului protecției acestora, în sistem național și supranațional.

În ceea ce privește sistemul național, ne vom concentra asupra Curții Constituționale, instituție dragă sufletului nostru prin faptul că am avut marea șansă să ne „apropriem” și, am putea spune, să ne „îndrăgostim” de ea, în cadrul școlii doctorale pe care am urmat-o sub îndrumarea profesorului nostru coordonator Ioan Vida.

Sperăm că Truda noastră va fi pe placul cititorilor acestei lucrări.

Lect. univ. dr. **Anca Florina MOROȘTEȘ**

Cuvânt-înainte la prima ediție a lucrării

Legiferarea drepturilor și a libertăților fundamentale se realizează prin legile fundamentale ale statelor, iar protecția lor este realizată atât prin intermediul garanțiilor constituționale, cât și prin intermediul tratatelor și al convențiilor internaționale ratificate de state, care au un astfel de obiect.

În această lucrare, am tratat într-o succesiune obișnuită, multitudinea aspectelor generale și specifice protecției drepturilor și libertăților omului, valori inerente, care exprimă libertatea și reprezintă condițiile, dar și mijloacele necesare vieții ființei umane, în contextul evoluției societății, principiile care au stat la baza dezvoltării acestora, precum și toate drepturile, libertățile și îndatoririle prevăzute în conținutul Legii fundamentale.

Indubitabil, problema drepturilor și libertăților fundamentale ocupă, în lumina actualelor evoluții și transformări în spațiul contemporaneității, un loc primordial în arhitectură instituțională a tinerei democrații constituționale a României, chiar dacă, pe parcursul evoluției sale omenirea a încercat să găsească pârghiile ideale pentru impunerea exigențelor legate de drepturile omului ca o contrabalanță guvernării instituite.

În plan național, actualitatea problematicii abordate este determinată de următorii factori: identificarea nivelului de protecție a drepturilor fundamentale, precum și necesitatea elaborării unor strategii durabile și a unor instrumente juridice de protecție eficientă a drepturilor persoanei; consolidarea în societate a rolului justiției constituționale în apărarea drepturilor fundamentale, prin valorificarea concretă și exercițiul efectiv a drepturilor garantate de Constituție.

Sub acest aspect, Constituția României din anul 1991 reglementează garanții juridice speciale pentru această categorie de drepturi subiective, iar prin intermediul prevederilor înscrise în art. 20 din Legea fundamentală se instituie primatul reglementărilor internaționale, atunci când „există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile și libertățile fundamentale ale omului, la care România este parte, și legile interne, cu excepția situației în care legile interne conțin prevederi mai favorabile”.

Precizez că, această lucrare în capitolul VIII⁷, redă, cu completările și actualizările necesare, textul subcapitolului „*Contenciosul constituțional al drepturilor și libertăților fundamentale*” cuprins în conținutul tezei de doctorat, intitulată „*Justiția Constituțională*”, susținute în anul 2017, sub îndrumarea distinsului prof. univ. dr. Ion Vida, în cadrul Școlii Doctorale de Drept de la Universitatea de Vest Timișoara.

Accesul persoanelor la justiția constituțională a fost mereu o problemă de stringentă actualitate pe parcursul încetățenirii justiției constituționale, atât în modelul american, cât și în cel european de exercitare. O deosebită acuitate a căpătat această problemă în țările care au adoptat modelul european, printre care și România.

Cartea astfel concepută, determinată de un interes major pentru protecția națională a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, se adresează în primul rând studenților Facultății de Drept, dar și celor interesați în demersurile lor de studiu ori cercetare, deoarece aduce în prim plan conținutul dreptului sau libertății fundamentale, așa cum este prevăzut în Constituție și reflectat în deciziile Curții Constituționale, care valorifică la nivel național o întreagă jurisprudență a Curții Europene a Drepturilor Omului în materia protejării și garantării drepturilor fundamentale ale omului.

Lect. univ. dr. **Anca Florina MOROȘTEȘ**

⁷ Devenit în prezenta ediție capitolul IX.

Capitolul I

Reflecții istorice și teoretice privind drepturile omului și libertățile fundamentale ale omului

1.1. Aspecte generale

Într-un curs litografiat de drept constituțional din perioada interbelică, referindu-se la drept, în general, autorul afirmă că „fără îndoială, *Dreptul are o înaltă funcțiune: aceea de a realiza și asigura solidaritatea și cooperarea grupului social. În acest scop ordinea socială se asigură prin atribuirea și delimitarea competențelor, fie instituționale, fie individuale, fie obiective, fie subiective; fie discreționare, fie legale, adică supuse rigid legii*”⁸.

De la *drept*, în general, ajungem la *drepturi ale omului*.

Definiții ale drepturilor omului sau ale *drepturilor fundamentale* regăsim în toate domeniile de cercetare, pentru că fiecare se intersectează, în primă sau ultimă instanță, cu ele.

Sintagma *drepturile omului* este mai dezvoltată decât cea de *drepturi cetățenești*, pentru că aceasta din urmă presupune apartenența unei persoane la un stat al cărei cetățean este.

În schimb *drepturile omului* sunt acelea pe care le posedă fiecare ființă umană. Ele sunt dobândite la naștere și îi aparțin indiferent de orice criteriu care este utilizat în documentele internaționale și naționale contemporane ca și criteriile de discriminare: naționalitate, locul de reședință, sex, origine națională sau etnică, culoare, religie, limbă, dizabilitate, apartenență politică, opinie sau orice alt statut. Ele sunt inerente tuturor ființelor umane, ceea ce înseamnă că niciun om, oriunde s-ar afla, nu poate fi vreodată lipsit de drepturile sale, în orice circumstanțe și indiferent de motiv. Ele ne aparțin doar pentru că suntem ființe umane⁹.

⁸ Ion V. Gruia, *Curs de drept constituțional, Anul I Licență*, curs litografiat susținut la Facultatea de Drept, Universitatea București, 1945-1946, p. 13.

⁹ <http://sanatatemintala.md/ro/legislatie/drepturile-omului/ce-sunt-drepturile-omului>, accesat 10 februarie 2024.

Originea naturală a drepturilor omului impune caracterul lor supraordonat față de sistemul dreptului.

Atât teoriile filosofico-juridice, cât și cele filosofico-teologice au argumentat poziția supremă a prerogativelor naturale ale ființei umane față de valorile dobândite de ea în raport cu societatea în procesul conviețuirii sociale și, ca urmare, reglementate în actele juridice.

Teoria pozitivistă este una dintre puținele concepții, care afirmă prioritatea cadrului normativ asupra drepturilor naturale ale omului. Viziunea modernă asupra conceptului statului de drept, bazată pe legitimitatea și prioritatea drepturilor omului, infirmă teoriile de tipul celei pozitivistice.

Fiind consecventă în evoluția sa, societatea umană a inclus drepturile omului, ca valori inerente, în actele sale supreme de reglementare a relațiilor sociale. Cele mai valoroase victorii umane, în lupta pentru libertatea socială, s-au soldat cu declarații de drepturi, implementate ulterior în constituții. Ca urmare, statul modern este de neconceput fără declararea și garantarea drepturilor omului în Legea Fundamentală. Așa cum prevede art. 16 din Declarația drepturilor omului și cetățeanului din Franța, adoptată în 1789: „*Orice societate în care garanția drepturilor nu este asigurată, nici separația puterilor determinată, n-are constituție*”.

Actele internaționale în materie nu folosesc în privința drepturilor omului o terminologie unitară¹⁰. În acest sens, considerăm că este necesar să delimităm noțiunile de „**drepturi ale omului și de libertăți fundamentale**”.

Este de asemenea necesar să vedem înțelesul lor, dacă ele sunt sau nu sinonime, prin determinarea originii acestor noțiuni și modul în care au evoluat ca înțeles juridic.

Cu privire la protecția internă și cea internațională este important să evidențiem cauzele politice, economice, culturale și juridice pentru care acestea s-au impus.

Facem precizarea că uneori, în doctrină, se discută semantica noțiunii de drepturile omului. Astfel, s-a susținut¹¹ că vorbindu-se despre „drepturile

¹⁰ Cu privire la terminologie, a se vedea Corneliu-Liviu Popescu, *Protecția internațională a drepturilor omului – surse, instituții, proceduri*, Ed. ALL Beck, București, 2000, p. 5 și urm.

¹¹ În acest sens, a se vedea Corneliu Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului, Comentariu pe articole*, vol. I, Drepturi și libertăți, Ed. ALL Beck, București, 2005, p. 4.

omului”, s-ar utiliza o noțiune ambiguă, care ar face referire atât la categoria generică „oameni”, cât și la cea specifică a speciei masculine.

Asemenea limbii engleze – „*human rights*”, spaniole sau germane – „*menschenrechte, derechos humanos*”, considerăm că limba română dativul utilizat, este de natură a exclude această ambiguitate, prezentată în limba franceză – *droit de l’homme* sau în limba italiană – *diritti dell’uomo* sau *diritti umani*.

În orice caz, substantivul om din sintagma analizată nu poate semnifica altceva decât noțiunea generică de *ființă umană*¹².

Nu trebuie pierdut din vedere că în domeniul dreptului protecției internaționale a drepturilor omului intră și convenții privitoare la anumite categorii speciale de persoane – femei, copii, persoane căsătorite, refugiați, apatrizi, popoare indigene, emigranți, persoane angajate în muncă, persoane cu handicap etc.¹³.

Prin urmare **istoria drepturilor omului** se referă la mii de ani, de schimbări și frământări religioase, culturale, filosofice și juridice. Mai multe documente vechi și mai târziu, doctrinele religioase și ale filozofiei au inclus o varietate de concepte care pot fi considerate a fi drepturile omului. Notabile între astfel de documente sunt: **Cilindrul lui Cyrus**¹⁴ din 539 î.Hr., o declarație de intenții a împăratului persan *Cyrus cel Mare*, după cucerirea Imperiului Neo-Babilonian; **Edictele de Ashoka** emise de *Ashoka cel Mare* din India între 272-231 î.Hr., **Constituția de la Medina**¹⁵ din 622 d. Hr., elaborat de către Mohamed (*Muhammad*), pentru a marca un acord oficial între semnificativele triburi ale vremii și **familii de Yathrib** (mai

¹² A se vedea art. 1 din Declarația universală – „*Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi. Ele sunt înzestrate cu rațiune și conștiință și trebuie să se comporte unii față de altele în spiritul fraternității*”.

¹³ A se vedea, în acest sens, Corneliu Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului, Comentarii pe articole, op. cit.*, vol. I, 2005, p. 7.

¹⁴ Cilindrul a fost descoperit în 1879 arheologul *Hormuzd Rassam* în fundația templului antic babilonian, în prezent fiind expus la Muzeul Național Britanic din Londra.

¹⁵ Constituția stabilește securitatea comunității, libertățile religioase, rolul orașului Medina ca un loc sacru (barieră împotriva armelor și a violenței), securitatea femeilor, în cadrul relațiilor stabile tribale Medina, un sistem de impozitare pentru sprijinirea comunității în timp de conflict, parametrii pentru alianțele politice, un sistem de acordare de protecție a persoanelor fizice, un sistem judiciar de soluționare a litigiilor, și, de asemenea, reglementarea *lex talionis*.

târziu cunoscut sub numele de Medina), inclusiv musulmani, evrei și păgânii.

Magna Carta¹⁶, proclamată în Anglia în 1215 de către Ioan fără de Țară, joacă un rol deosebit de important în istoria legislației engleze și, prin urmare, este semnificativă pe planul dreptului internațional și dreptului constituțional în prezentă. Aceasta proclamă că „*nici un om liber nu va fi arestat, întemnițat, scos în afara legii sau exilat și nu i se va cauza nicio pagubă, decât în temeiul unei judecări legale făcute de semenii săi sau în temeiul legii țării*”¹⁷. O mare parte din legislația privind drepturile „omului modern” se bazează pe cele mai moderne interpretări ale drepturilor omului și pot fi urmărite înapoi în istorie relativ recent. **British Bill of Rights**¹⁸ sau „*un act de declarare a drepturilor și libertăților indivizilor și soluționare a succesiunii coroanei*” din 1689 a trecut în ilegalitate o serie de acțiuni opresive guvernamentale din Regatul Unit. Prin acest document a fost instituită procedura care și astăzi poartă denumirea în Anglia de „habeas corpus”, ce reglementează, în esență, obligația pentru autoritățile statale de a prezenta orice persoană deținută în fața unui judecător care trebuie să decidă cu privire la legalitatea deținerii sale.

Două mari revoluții s-au produs în timpul secolului al XVIII-lea în Statele Unite ale Americii (1776), ce au dus la adoptarea *Declarației de*

¹⁶ Cunoscută sub denumirea în latină de Magna Carta Libertatum, a fost un document necesar regelui englez Ioan fără de Țară, ce a proclamat drepturi (în principal aplicabile baronilor), respectarea anumitor proceduri legale, și faptul că sa oricine va putea fi obligat de lege. Sunt în mod explicit protejate anumite drepturi, mai ales ordonanța de habeas corpus.

¹⁷ Corneliu Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului, op. cit.*, vol. I, 2005, p. 21.

¹⁸ Acest document fundamental de drept constituțional britanic diferă substanțial din punct de vedere formal și de intenție de documentul United States Bill of Rights, deoarece a fost destinat pentru a acorda drepturi cetățenilor reprezentați de către Parlament împotriva Coroanei. Printre drepturile cuprinse în document amintim: *dreptul de a adresa petiții, un sistem judiciar independent (suveranului i-a fost interzis să stabilească propriile sale instanțelor judecătorești sau de a acționa ca un judecător însuși), libertatea de impozitare regală cu acordul Parlamentului, libertate de la un timp de pace – armată permanentă, libertate pentru Protestanți pentru a purta arme de apărare, așa cum este permis de lege, libertatea de a alege membrii Parlamentului fără interferențe de la suveran, libertatea de expresie în Parlament, libertate de la pedepse crude și neobișnuite.*

*Independența a Statelor Unite*¹⁹, și în Franța (1789), *Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului*, ambele au stabilit anumite **drepturi preexistente**, considerate ca fiind inerente naturii umane și care aparțin tuturor membrilor societății. În plus, Declarația statului Virginia din 1776 a codificat un număr de drepturi și libertăți fundamentale în lege, proclamând că „*toți oamenii se nasc egali, liberi, independenți; ei au drepturi inerente de care nu pot, atunci când intră în raporturi sociale, să fie privați nici deposedați prin vreun contract, și anume: dreptul de a se bucura de viață și de libertate, cu posibilitatea achiziționării și stăpânirii de bunuri și de a căuta și a obține fericirea și siguranța personală*”.

Documentele mai sus prezentate, au fost urmate de evoluțiile în filosofie a drepturilor omului de către filosofi, cum ar fi Thomas Paine²⁰ (29 ianuarie 1737-8 iunie 1809), John Stuart Mill²¹ (20 mai 1806-8 mai 1873) și Georg Wilhelm Friedrich Hegel²² (27 august 1770-14 noiembrie 1831).

Pe parcursul secolului al XX-lea, numeroase grupuri și mișcări au reușit să realizeze profunde schimbări sociale în numele drepturilor omului. Așadar, în Europa de Vest și America de Nord, „sindicatul muncii legale” au contribuit prin considerabile inovații legale în materie precum: **dreptul la grevă**, stabilindu-se condițiile minime de muncă și interzicerea exploatării prin muncă a copiilor, în aceeași perioadă stabilindu-se **dreptul la vot al femeilor**. Mișcările de eliberare națională, în multe țări au reușit, ieșirea de sub controlul puterii coloniale. Una dintre cele mai influente a

¹⁹ A se vedea în acest sens Constituția Statelor Unite ale Americii, Ed. ALL Beck, București 2002, p. 32. Declarația a fost redactată de T. Jefferson și revăzută de B. Franklin și J. Adams, fiind adoptată de Congresul SUA la 4 iulie 1776, devenind ziua națională SUA.

²⁰ Este cunoscut ca pamfletar de origine engleză, revoluționar, radical și inventator. El a trăit și a lucrat în Marea Britanie, până la vârsta de 37, când a emigrat în colonia britanică americană pentru a participa la Revoluția Americană. Contribuția lui principală a fost puternic mediatizată, prin pamfletul „Common Sense” (1776).

²¹ Filosof britanic, economist politic, funcționar public și membru al Parlamentului britanic, a fost un gânditor liberal influent din secolul al XIX-lea, a fost un puternic proponent în lupta pentru guvernul de intervenție în reformă socială,

²² Filosof german ce a dezvoltat un cadru cuprinzător de idei filosofice, în special, el a dezvoltat un conceptul de spirit care se manifesta într-o serie de contradicții și opoziții, cum ar fi cele între natură și libertate, imanență și transcendență.